

NERIJUS MILERIUS

Dekartiškasis mąstantis subjektas: nepažintinės dimensijos problema

[Išivaizduok kraštovaizdį, išivaizduojamą kraštovaizdį su namu jame. Kas nors klausia: „Kam priklauso šis namas?“ Atsakymas galėtų būti toks: „Valstiečiui, kuris sėdi ant suolo priešais jį“. Bet valstietis negali įeiti į savo namą.

L. Wittgensteinas (1)

Viena iš dviejų esminių dekartiškosios subjekto sampratos išdavų yra ta, jog svarbiausias podedekartiškosios filosofijos klausimas neretai būdavo formuluojamas taip: *kas ir koks yra mąstantysis?* L. Wittgensteinas XX-ojo a. viduryje, t. y. praėjus trims amžiams po R. Descartes'o teorijos gimties, teigė: „...žinoma, vizualaus kambario savininkas turėtų būti tos pačios prigimties; tačiau jo nerasi viduje, ir nėra jokios išorės“ (2). Dekartiškasis subjektas ilgainiui tapo ženklu, žyminčiu objektus, ir kalbėti apie jį nepriklausomai nuo to, ką jis žymi, – beprasmiška. Taigi atsaku į dekartiškąjį klausimą – o kartu ir antrąją dekartiškosios subjekto sampratos išdava – buvo tai, jog klausimus apie dekartiškai interpretuojamą subjektą galų gale apskritai liautasi kelti.

Kokios tokios dekartiškosios subjekto problematikos lemties priežastys? Visų pirma atidžiau išsižiūrėkime į formą, kurią klausimui apie mąstantįjį suteikė Descartes. Klausimas *kas ir koks yra mąstantysis?* lyg ir liudija, jog mąstančiojo nusakymo galimybė nėra problemiška, telieka ją realizuoti. Iš tiesų, ar susiduriame su šia problema dekartiškąją subjekto sampratą anticipavusioje šv. Augustino teorijoje, kurioje iš Dievo apmąstymo seka atitinkama vidinio žmogaus ontologinė apibrėžtis? Tačiau mes žinome, kad vidinio žmogaus apibrėžties sąlygos negali būti dekartiškojo subjekto apibrėžties sąlygomis visų pirma dėl to, jog dekartiškasis subjektas apskritai yra ar bent turėtų būti besąlygiškas. Būtent ši skirtybė atkreipia mūsų dėmesį į Augustino ir Descartes'o intencijų, keliant minėtą klausimą, netapatumą: jei Augustino vidinio žmogaus prasmė išsakoma tik apmaščius jos egzistencijos esmiškąjį pagrindą – Dievą, tai Descartes'o novatoriškumas dažniausiai siejamas su siekiu apibrėžti mąstantįjį, remiantis pačiam mąstančiajam imanentinėmis struktūromis.

Argi toks Descartes'o siekis gali suprobleminti mąstančiojo apibūdinimo galimybę? Atrodytų, netgi priešingai. Būtent besąlygiškas mąstančiojo subjekto pobūdis lemia filosofijos virsmą pažinimo teorija, o joje kiekvienas klau-

simas jau savaime nukreiptas į ją pagrindžiantįjį mąstantįjį. Nuo tada, kai mąstantysis tampa filosofijos branduoliu, apibrėžti pažintinį diskursą – reiškia apibrėžti pažįstantįjį subjektą ir, atvirkščiai, eksplikuoti tam tikrą mąstančiojo sampratą – reiškia suformuoti atitinkamą pažinimo teoriją. Štai kodėl visos pažinimo teorijos gijos neišvengiamai veda minėto dekartiškojo klausimo link.

Tačiau, kita vertus, tokia išskirtinė mąstančiojo subjekto padėtis toli gražu nėra vienalytė. Nuo tada, kada pažįstantysis Aš tampa esminiu filosofinio diskurso organizavimo principu, kiekviena esmiška, pažinimo teorijos pagrindus liečianti prieštara tiesiogiai kvestionuoja ir mąstančiojo apibrėžtį. Taigi remiantis dekartiškąja interpretacija, klausimas apie mąstantįjį tampa esminiu filosofijos klausimu, tačiau, kita vertus, ir klausimu, į kurį, kaip parodė naujųjų laikų filosofijos raida, gana sudėtinga atsakyti.

Dekartiškoji iniciatyva pakimba ore, nes, siekiant išvengti Descartes'o pažinimo teorijos prieštara, mąstančiojo sampratos aptartis neretai iškeliamą anapus filosofinių diskusijų lauko. Kantui toks žingsnis – nuoseklios pažinimo teorijos galimybės pirmą kartą sąlyga, Hegeliui – absoliučios dvasios sklaidos išdava, tačiau rezultatas vis toks pat – pasaulėvaizdis, kuriame nėra vietos konkrečiam mąstančiajam. Mąstantysis – šio pasaulėvaizdžio sąlyga arba vienintelio veikėjo prototipas. Taigi Kanto ir Hegelio projekcijose Descartes'o subjekto filosofijos išdava, Wittgensteino žodžiais tariant, – arba namas, arba valstietis, tačiau ne abu kartu. Štai kodėl negalime netgi svarstyti, ar valstietis gali įeiti į savo namą, ar ne.

XX-ame amžiuje gausu „epistemologijų be subjekto“. Kita vertus, netrūksta ir mąstančiojo žmogaus teorijų ar bent užuominų į jas anapus pažinimo teorijos. Pažintinė subjekto interpretacija lemia mąstančiojo problematikos išnykimą, taigi nenuostabu, kad mąstančiojo aptarties galimybė reabilituojama tik tuomet, kada šią aptartį siejame su nepažintinėmis filosofijos dimensijomis.

Nepažintinių filosofijos dimensijų atžvilgiu mąstančiojo problema nebėra vienalytė. Ne visuomet sau tapatus mąstantysis nagrinėjamas skirtingose filosofijos srityse ir perspektyvose, bet skirtingos filosofijos sritys kuria savo koncepcijas atitinkančias mąstančiojo sampratas. Šios sampratos teigia radikalų mąstančiojo sąlygotumą ir priklausomybę nuo įvairių nepažintinių mintijimo perspektyvų, t. y. teigia būtent tai, nuo ko siekia atsiriboti besąlygišką subjekto pobūdį pabrėžianti Descartes'o pažinimo teorija.

Ar galime pro tokią, iš pažiūros Descartes'o filosofijos pamatines prielaidas neigiančią, nepažintinę prizmę iš naujo pažvelgti į pačią dekartiškąją mąstančiojo sampratą? Kitaip sakant, ar eliminavus pažintinę dekartiškojo sub-

jekto traktuotę, gali būti atvertos kitos dekartiškosios mąstančiojo aptarties dimensijos?

Tam tikra prasme nepažintinė Descartes'o teorijos dimensija visuomet buvo kritinės nuostatos dekartiškosios subjekto sampratos atžvilgiu pagrindas. Dar siekiant išrutulioti pažintinį dekartiškosios teorijos branduolį, buvo atkreiptas dėmesys į kai kurias su juo nesuderinamas konotacijas. Pavyzdžiui, Descartes griežtai neskyrė sąmonės ir sielos sąvokų, o tai sukėlė įtampą tarp dviejų skirtingų filosofavimo strategijų. Kaip teigia XX a. teologas ir filosofas Lonerganas, sielos sąvokos analizė nereikalauja nuorodos į žmogų, kaip subjektą (3), taigi sielos ir sąmonės sutapatinimas kelia didelę grėsmę subjekto samprata pagrįstai pažintinio filosofavimo sekai.

Minėtų sąvokų sutapatinimas atkreipia mūsų dėmesį ir į kitą, į pažinimo teoriją neredukuojamą, dekartiškosios teorijos aspektą. Descartes teigia: „...prielaidos, iš kurių galima padaryti išvadą apie sielos nemirtingumą, priklauso nuo visos fizikos aiškinimo“ (4). Nors ši tezė, kaip ir kitos savo turiniu panašios tezės, kurių gausu Descartes'o tekstuose, pati savaime yra problemiška, čia norime pabrėžti tik tai, jog gamtamokslio kalba, kaip ir kalba apie sielą, leidžia ignoruoti žmogų kaip subjektą ir šia prasme yra objektyvi. O nesiremiant pažintinio diskurso išgryninimo intencija, tokia objektyvi pozicija subjekto atžvilgiu gali vesti ne tik prie subjekto samprata pagrįstos pažintinio filosofavimo sekos trūkio, bet ir prie jos dekonstrukcijos – jei daugelis sielos problematikai būdingų veiksnių gali būti aprašyti gamtamokslio kalba, tuomet, atsižvelgiant į tokį dažną Descartes'o tekstuose sielos ir sąmonės sąvokų sutapatinimą, lyg ir nėra pakankamo pagrindo atmesti prielaidą, jog ir tariamai savarankiška sąmonės koncepcija yra paveikta mokslinės-eksperimentinės gamtotyros ir su ja susijusių praktinių technologinių įgūdžių ar kitų objektyvių veiksnių. Tuomet subjektyvi mąstančiojo apibrėžtis būtų tik išvestinė ją pagrindžiančios objektyvios apibrėžties atžvilgiu.

Tačiau nors čia paminėtos nuostatos ir leidžia jau pačioje Descartes'o teorijoje įžvelgti nepažintinio mintijimo prielaidas, visgi jos neįgalina suformuoti joms adekvačios mąstančiojo aptarties perspektyvos. Jau minėto Lonergano teigimu, sielos ir sąmonės sąvokos priklauso dviem skirtingoms. vienoje plotmėje nesuderinamoms, bet viena kitos neneigiančioms žmogaus traktuotės strategijoms (5). Sielos sąvoka yra strategijos, kuri apskritai nesiremia mąstančiojo koncepcija, dalis. Taigi ja galima atverti nesubjektyviają žmogaus dimensiją, tačiau ši negalės būti įžvalgos į pažintiniame diskurse neatskleistus mąstančiojo subjekto parametrus pagrindu. Netgi priešingai: iš žmogaus traktuotės, besiremiančios jo sukurtą liudijančią sąvoką, taip pat ir kitomis, objektyviai filosofavimo strategijai priklausančiomis sąvokomis, kaip ir Kanto bei

Hėgelio atveju, seka klausimo apie mąstantįjį subjektą išskliautimas iš teorinės aptarties lauko.

Bet ar yra kitoks dekartiškojo subjekto aptarties būdas, nesutapatinantis mąstančiojo žmogaus problematikos su pažinimo teorijos plotme, bet ir ne-dekonstruojantis jos objektyviomis žmogaus būties traktuotės strategijomis? Turėtume atsakyti į šį klausimą neigiamai, jei Descartes'o filosofijoje pažintinė mąstančiojo nuostata būtų pirminiu mąstančiojo santykiu su pasauliu. Tačiau pažįstantysis Descartes'ui yra ne duotybė, bet siekinys, o kadangi dekartiškasis pažintinis diskursas remiasi jau žinančiojo subjekto struktūros išsklaida, tai ir pažinimo siekiančio, bet dar objektyviai nepažįstančio mąstančiojo prasmė negali būti atskleista vien dekartiškosios pažinimo teorijos lauke. Kita vertus, į iškeltą klausimą taipogi atsakytume neigiamai, jei ši, pažintiniu diskursu neišsemiamą, mąstančiojo prasmė būtų iki galo atskleidžiama, remiantis subjektyvią mąstančiojo apibrėžtį ignoruojančiomis žmogaus traktuotės sąvokomis. Tačiau būtiškoji žmogaus apibrėžtis Descartes'ui taipogi tėra siekinys, o ne pirmapradė duotybė. Būtent mąstančiojo transformacija į iš tiesų pažįstantįjį ir esantįjį leidžia aptarti dekartiškąją mąstančiojo problematiką kiek kitu, dar nepaminėtu – subjekto savitransformacijos – aspektu.

Paties Descartes'o žodžiais tariant, jo tekstuose aprašoma tokia situacija, kuomet tiesos pėdsakas – „Aš, žinantis, kad esu“ – jau rastas, lieka tik juo sekti. Tačiau aprašydamas šio tiesos pėdsako atrasties sąlygas, Descartes kartu apeliuoja į tokį mąstantįjį, kurio dar negalėtume pavadinti dekartiškuoju subjektu mums įprasta šio termino prasme – dekartiškasis subjektas turėtų būti sau tapatus ir būtinas, o tiesos ieškantis mąstantysis yra pavaldus atsitiktinumams ir ribotas, t. y. sutampantis su paties Descartes'o asmeniu.

Toks mąstantysis nėra psichologizuota pažinimo teorijos liekana. Jo statusas reikalauja atskiro, į pažinimo teoriją nesuvedamo apmąstymo, kuris keičia dekartiškosios mąstančiojo subjekto aptarties įtampos taškus. Jei pažinimo teorijos centre esantis žinantis Aš į filosofinį diskursą įvedamas klausimu, *kas ir koks yra mąstantysis?*, tai sau netapataus, riboto mąstančiojo atžvilgiu galioja visiškai kitoks klausimas – *kokių reikalavimų turi įvykdyti mąstantysis, kad galėtume jį traktuoti kaip sau tapatų ir būtiną?* (6).

Kaip žinoma, Descartes'o samprotavimai apie mąstantįjį sukasi aplink *cogito* sąvoką. *Cogitare* reiškia ne tik mąstyti, bet ir rinkti, taigi mąstymo sąlygos sutampa su sąlygomis, kurias turi įvykdyti mąstantysis, kad surinktų ir įtvirtintų savo paties tapatybės pagrindą. Kadangi *cogito* sąvokai Descartes priskiria ir valios aktus, tai mąstančiojo Aš tapatybės problema tampa ir valios subjekto problema.

Veiksnius, dėl kurių įtakos mąstantysis lieka išsibarstęs ir, vadinasi, netaipautas, autentiškai nemąstąs bei nelaisvas, Descartes nuosekliausiai aptaria savotiškoje savo filosofinių pažiūrų enciklopedijoje – „Filosofijos praduose“. Iš jų sužinome, jog svarbiausios klaidų priežastys yra vaikystės įsitikinimai, nesugebėjimas tų įsitikinimų pamiršti ir proto savybė pervargti, įdėmiai sekant dalykus, apie kuriuos samprotaujame (7). Visas šias priežastis, tiksliau, jų padarinius aptinkame kalboje, kuri dėl savybės reikšti tai, kas nėra aktualiai mąstoma, be pirmųjų trijų priežasčių liudytojos, pati yra ketvirtąja neautentiško mąstymo ir mąstančiojo netapatybės priežastimi.

Visi šie autentišką mąstymą ir mąstančiojo tapatybę neigiantys veiksniai nurodo į viena – laisvo nuo prietarų, *čia ir dabar* išsiskleidžiančio mąstymo stoką, kuri veikiančiojo Aš atžvilgiu atsiveria ir kaip laisvos valios stoka. Tai, kas pamąstyta, egzistuoja nereflektuotų prietarų, nuomonių, įsitikinimų pavidalu, ir šis nereflektuotas jau pamąstytų minčių pobūdis ne tik riboja spontanišką mąstymą, bet ir tam tikra prasme neigia jo egzistavimo galimybę. Mąstymo, kuriame išsikristalizuoja nereflektuotos nuomonės, inercijos negalima įveikti pačiu šiuo mąstymu, nes inertiškame mąstyme neglūdi pagrindas atskirti tai, kas yra autentiška dekartiškąja prasme, kas ne.

Tačiau, kaip teigia Descartes, mąstymu galima atrasti šį pagrindą, aplink kurį turi burtis mąstantysis, jei dėmesys visų pirma kreipiamas ne į kalbines minties išraiškas, bet į patį mąstymo faktą, t. y. jei atsiribojama nuo visų įmanomų objektų, susilaikoma nuo nuomonių apie juos: „Dabar aš užsimerksiu, užsikimšiu ausis, nuslopinsiu visus pojūčius, išsivaduosiu iš bet kokių kūniškų daiktų vaizdų arba, kadangi tai vargu ar įmanoma, bent jau atmesiu juos, kaip bergždžius ir klaidingus“ (8). Toks susilaikymas, kaip pagrindinė reflektivaus mąstymo sąlyga, yra įžymusis dekartiškasis *epoche*, kuris, kaip žinoma, yra *epoche* tiek, kiek yra nukreiptas ne į konkrečias nuomones, kiek į jas pagrindžiančias nuostatas. Nuomonės, kylančios iš kūniškų vaizdinių, turi vieną bendrą ypatybę – šių nuomonių atžvilgiu mąstymas visuomet yra pasyvus ir inertiškas. Taigi, redukavus šią pasyviąją mąstančiojo laikyseną, visų pirma atveriamos ne tam tikros „teisingos“ nuostatos, bet, Descartes'o manymu, adekvati – aktyvi – mąstančiojo pozicija.

Kalbėti apie šią poziciją yra gana problemiška. Visų pirma žodelis *epoche* nustato objektyvų santykį su tuo, kas įtvirtina save, atsiribojęs nuo visų objektų. Antra vertus, susilaikymas nuo objektyvaus pasaulio teigimo, pasak Descartes'o, yra sąlyga, kurią įvykdžius įgalinamas vidinis, tiesioginis mąstančiojo santykis su savimi. Taigi kalbėjimo apie aktyvųjį mąstymo pradą galimybės aptartis visų pirma yra problemiška neutraliam tyrinėtojiui (t. y. ir šio straipsnio autoriui), kuris iš anksto yra užėmęs pasyvią, objektingą poziciją. Pats

Descartes, kalbėdamas pirmu, mąstančiojo Aš, asmeniu, ne mąsto apie kitą, neobjektinį, santykį su *epoche* atverta aktyviaja mąstančiojo pozicija, bet šią poziciją manifestuoja bei, ja remdamasis, įtvirtina savęs, kaip mąstančiojo Aš, tapatybės pagrindą.

Iš pirmo žvilgsnio atrodytų, jog, pasak Descartes'o, aktyvusis Aš įtvirtina šį pagrindą ne mąstydamas jį, bet jį konstituodamas. Kitaip sakant, siekdamas apibrėžti žmogų, kaip mąstantįjį, Descartes lyg ir realizuoja šią apibrėžtį nepriklausomai nuo to, apie ką mąsto, t. y. reflektuodamas patį mąstymo procesą. Taigi atrodytų, jog mąstančiojo prasmę Descartes suvokia ne kaip duotą iš anksto, bet kaip konstituoatą šiame suvokimo akte, kurio tikslas yra fiksuoti ne patį suvokinį, bet save.

Tokie savireflektyvūs mąstančiojo Aš aktai iš tiesų atitiktų pirmąsias dvi dekartiškąsias sąlygas, kurias turi įvykdyti žmogus, kad įtvirtintų save kaip subjektą. Tiek, kiek savireflektyvus mąstymas skleidžiasi *čia ir dabar*, tiek jis nepavaldus pirmosios ir svarbiausios klaidų ir mąstančiojo netapatybės priežasties – kaip šleifas besivelkančių įsitikinimų – grėsmei. Savaimė supranta, jei nebūtų aktualiaame mąstymo procese neverifikuojamų nuostatų, netektų prasmės ir kalba apie antrąją mąstančiojo netapatybės priežastį – nesugebėjimą tų nuostatų pamiršti.

Visgi šias dvi klaidų priežastis pašalinęs, mąstantysis Aš dar negalėtų įvykdyti trečios dekartiškosios savo tapatybės sąlygos – atsiriboti nuo proto savybės pavargti, įdėmiai sekant dalykus, apie kuriuos samprotaujama, arba, jei pasakytume ne dekartiška kalba, nulemti reflektivaus mąstymo tolydų, continualų pobūdį. Nuo visų prietarų ir klaidingų įsitikinimų atsiribojusiame mąstyme neglūdi jo paties pastovumo pagrindas. Iš vieno reflektivaus akto neseka kitas toks pat reflektyvus, aktyvią mąstančiojo poziciją liudijantis aktas. Tačiau, kol įvairius reflektyvius aktus siejantis pagrindas nerastas, žmogus lieka ribotas ir todėl neapibrėžiamas griežtąja šio termino prasme subjektiškai. Taigi jei dekartiškoji *epoche* įveikia tik dvi pirmąsias klaidų priežastis, tuomet ji būtų būtina, bet dar nepakankama mąstančiojo Aš tapatybės sąlyga.

Taigi būdas, kuriuo Descartes įtvirtina mąstančiojo tapatybės pagrindą, nėra laike besitęsianti savikonstitucija. Kaip sakėme, dekartiškasis mąstantysis Aš pats sau nėra duotas iš anksto, kita vertus, jis nesuvokiamas ir atlikus reflektyvų mąstymo aktą. Taigi Descartes'ui apibrėžti mąstantįjį – reiškia apibrėžti jį mąstymo momentu, t. y. „dabar“. Tačiau, jei Descartes apibrėžinėtu patį šį dabarties momentą kaip laiko modusą, tuomet mąstantysis visuomet būtų atviras trečiajai savo paties netapatybės priežastčiai – kiekvienas reflektyvus aktas, kadangi jo realizacija reikalauja laiko, liudytu mąstančiojo ribotumą.

Tam, kad įveiktų šį ribotumą, Descartes nurodo ne savikonstitutyvius aktus, bet į tokį „dabar“, kuris nėra kitų laiko momentų sekos taškas. Pažiūrėkime, kaip šį „dabar“ apibūdina savotiškas Descartes'o alter ego – M. Mamardašvilis: „Pergyvenime nėra tęstinumo požymio; amžinas aktas yra kažkas pastovu, ištempta. Štai, tarkime, kaip pasaulis pakibęs. Arba įsivaizduokite sau žodį, kuris visą laiką sakomas, o jo išsakymas reikš pasaulio pabaigą. Tarytum amžinai praverta ištarneiburną“ (9). Pasak M. Mamardašvilio, tokiems, su laiko tėkme nesutampantiems, *dabar* momentu apibrėžiamiems aktams Descartes'o teorijoje suteikiamas pastovių, tapačių, tarytum pasaulio kūrime nuolat dalyvaujančių aktų, arba, dekartiška terminologija sakant, įgimtų idėjų rangas.

Būtent įvesdamas įgimtas idėjas, Descartes pašalina trečiąją klaidų priežastį, plaukiančią iš mąstančiojo ribotumo. Įgimtos idėjos aptinkamos laike, tačiau šių idėjų struktūra įgalina šią laikišką seką transcenduoti. Kartu, įveikus pirmąsias tris mąstančiojo netapatybės priežastis, Descartes įveikia ir pasakutiniąją – inertišką kalbos pobūdį, susaistantį mąstantįjį sustingusių kalbinių prasmų lauku. Kaip išplaukia iš dekartiškosios įgimtų idėjų interpretacijos, jos yra pastovios, t. y. visuomet esančios *čia ir dabar*, tad jų kalbinė išraiška negali būti nekoegzistenciška joms pačioms.

Atmetęs visas keturias mąstančiojo Aš netapatybės ir klaidingo mąstymo priežastis bei fiksavęs visuomet sau tapacias idėjas, Descartes pašalina ir laisvą subjekto valią ribojančius veiksnius, o tai keičia Descartes'o filosofavimo ženklus. Jei iš pradžių *epoche* motyvacija buvo pažymėta negatyviu ženklu – siekiu išsilaisvinti iš inertiškų minčių, tai, įtvirtinus aktyvųjį mąstymo pradą bei atvėrus sąmonės – sau tapačių idėjų – plotmę, išryškėja pozityvi *epoche* prasmė. Pasak Descartes'o, „...abejingumas, kurį jaučiu, kai joks svarus argumentas manęs netraukia į vieną pusę labiau, nei į kitą, yra pats žemiausias laisvės laipsnis ir rodo greičiau žinojimo stoką, o ne valios tobulybę. Jeigu aš visada aiškiai žinočiau, kas yra tikra ir kas gera, man niekada nebūtų sunku ką nors nuspręsti ir ką nors pasirinkti. Taigi aš būčiau laisvas ir niekada nebūčiau abejingas“ (10). Tad, kaip matome, valios subjekto atžvilgiu mąstančiojo tapatybės aukščiausia pakopa išreiškiama ne paprasčiausiai atsiribojant nuo išorinių objektų, bet teigiant sau tapacias idėjas ir kartu save, kaip veikiantįjį ir mąstantįjį Aš. Taigi amžinojo *dabar* lygmuo, į kurį Descartes lygiuojasi, artikuluodamas vadinamąsias įgimtas idėjas, taipogi yra lygmuo, kur individualus Aš tampa visuotiniu, t. y. kur teisingai ar klaidingai samprotaujantis, klystantis ar neklystantis, bet nepastovus ir todėl netapatų mąstantysis Aš transformuoja save į iš savęs apibrėžiamą, sau tapatų, laisvą pažinimo ir valios subjektą.

*Kartą Mandžušri stovėjo priešais vartus, kai Buda kreipėsi į jį: „Mandžušri, Mandžušri, kodėl tu neįeini?“
„Aš nieko nematau šioje vartų pusėje. Kam gi man įeiti?“ – atsakė Mandžušri.*

Zeno koanas (11)

Dabar paklauskime: ar aptarę dekartiškąją subjekto problematiką mąstančiojo tapatybę įtvirtinančių sąlygų atžvilgiu, iš tiesų atveriamė į pažinimo teoriją neredukuojamus dekartiškosios subjekto sampratos sandus?

Pagal dekartiškąją pažinimo teoriją lyg ir galime apibrėžti subjektą iš jo paties. Tokią apibrėžtį įgalina įgimtos idėjos, kurių struktūra yra savarankiška, nepriklausoma nuo pažinių. Įgimtų idėjų apmąstymas įgalina suprasti, kaip Descartes įveda neobjektinę sąmonę bei kitus problemiškus dekartiškosios teorijos elementus.

Tačiau įgimtos idėjos, nors ir grindžia pažinimo aktus, bet pačios nėra objektyvuojamos ir pažinios. Jų statusas liks galutinai neapibrėžtas, net jei joms suteiksime kantiškąją – pažinimo galimybės sąlygų – prasmę. Descartes'o teorijoje įgimtų idėjų prasmė apskritai peržengia pažintinį diskursą – nuorodą į tokią vien pažinimo teorijoje neatskleidžiamą šių idėjų prasmę galime apiktiti, atidžiau pažvelgę į mąstantįjį pro valios subjekto – veikiančiojo Aš – prizmę.

Nereflektuojančioje, pasyvioje nuostatoje nepakanka pasiryžti *epoche*. Vieni teiginiu negalima pašalinti kito, nes pasyvios nuostatos teiginiai patys savaime yra inertiški ir nepaveikūs. Pasak Descartes'o, paveikus yra tik toks aktas, kuriame sutampa mintis ir valios veiksmas, o tokiais aktais visų pirma ir yra į pažintinį diskursą nesuvedamos įgimtos idėjos.

Tad įgimtos idėjos ne tik atlieka pažinimo garanto funkciją, bet ir tam tikra prasme įgalina atlikti *epoche*. Tačiau, kaip sakėme anksčiau, sau tapačios įgimtos idėjos atveriamos, tik atlikus *epoche*. Kaip suderinti šiuos iš pažiūros vienas kitą neigiančius teiginius? Kaip taipogi jau minėjome, įgimtos idėjos aptinkamos laike, tačiau jos pačios tarpsta *čia ir dabar*, kurio atžvilgiu *epoche* ir įgimtų idėjų aptiktis yra vienalaikiai. Taigi, vienas vertus, atrodo, jog paminėti aktai sąlygoja vienas kitą, tačiau iš tiesų abu jie yra esminių, jau minėta prasme, paveikių dekartiškosios teorijos nuostatų sandai.

Visi esminiai Descartes'o teorijos teiginiai turi tokią dvilypę struktūrą: jais transformuojamas mąstantysis bei, kita vertus, realizuojamas pažinimo aktas. Geriausiu tokių teiginių pavyzdžiu yra paradigmintis *mąstau, vadinasi, egzistuoju*. Juo Descartes tuo pačiu metu transformuoja mąstantįjį į sau tapatų subjektą bei pagrindžia jį, kaip objektyviai pažįstantį. Taigi transformatyvus įgimtų idėjų poveikis gali vesti pažintinio subjekto link, tačiau, žvelgiant tie-

siogiai į pažintinę mąstančiojo dimensiją, šio poveikio prasmės neįmanoma atskleisti.

Tačiau ar tokius vien pažinimo teorijoje neapibrėžiamus aktus galime apibrėžti negnoseologiškai? Ar galime jų pagrindu formuluoti nepažintinės dekartiškojo subjekto dimensijos sampratą? Atidžiau panagrinėjus mąstantį transformuojančius veiksmus, neįmanoma nepastebėti jų individualumo. Subjektą transformuojančių aktų įvedimas dar labiau paryškina paties Descartes'o mąstančiojo subjekto bei subjekto, kuris atsiveria neutraliam Descartes'o filosofijos tyrinėtojiui, netapatybę. Tai, jog dekartiškosios filosofijos nuostatos formuluojamos mąstančiojo ir veikiančiojo Aš kalba, nėra izoliuotas, esminio teorinio krūvio neturintis Descartes'o filosofijos bruožas. Dekartiškąjį *epoche* galima atlikti tik per Aš, t. y. per pirmąjį asmenį. Vadinasi, bet kokia kritiška, aprašanti nuostata prasilenkia su dekartiškąja *epoche* vien todėl, kad tokia kritinė nuostata remiasi ne *epoche* realizacija, bet šneka apie ją.

Kita vertus, netgi atlikę dekartiškąjį *epoche*, kažin ar priartėtume prie nepažintinės dekartiškosios subjekto sampratos. Bet koks Descartes'o intencijoms artimas filosofavimas, išskleidžiamas Descartes'o teorijoje aprašytu būdu, prasilenktų su paties Descartes'o patyrimu, nes *epoche* atvertas aktyvus mąstymas viską kuria iš naujo ir nustato savo paties realizacijos sąlygas. Tad priešais Descartes'o filosofiją stovime kaip priešais vitgenšteinišką paveikslą. Prie šio paveikslo nebeįmanoma nieko pridurti – bet koks teiginys, juokais tariant, „Descartes – geras vyras“, ar smulkiausia dekartiškosios filosofijos analizė nepakeis dekartiškosios filosofijos nei to, kas nutapyta paveiksle. Tiesa, susilaikę įžengti į namą paveiksle taip, kaip tai padarė Descartes, galbūt atvertume kitą mąstančiojo sampratos prasmę, bet ji nebūtų perskaitoma dekartiškosios subjekto sampratos terminais.

Literatūra

1. *Vitgenšteinas L.* Rinktiniai raštai. Vilnius: Mintis, 1995. P. 398.
2. Ten pat. P. 265.
3. *Lonerganas B.* Subjektas // *Problemos*. Nr. 46. 1994. P. 93.
4. *Dekartas R.* Rinktiniai raštai. Vilnius: Mintis, 1978. P. 161.
5. Žr. 3 išnašą. P. 93.
6. Aliuzija į pagrindinį *M. Foucault* „Hermeneutique du Sujet“ klausimą: „Kaip aš turiu pakeisti save? Kokius savo būties pakeitimus turiu atlikti, kad pažinčiau tiesą?“ *M. Foucault* teigimu, *R. Descartes'o* pažinimo teorija pašalina subjekto savitransformacijos būtinybę, nes suteikia jam savipakankamą, savarankišką statusą. Tačiau, mano manymu, toks mąstančiojo statusas Descartes'o teorijoje kaip tik ir yra subjekto

savitransformacijos išdava. Žr. *M. Foucault Hermeneutique du Sujet. Cours au College de France (1982) // Concordia 12. 1988* (rusiškas vertimas: *М. Фуко. Герменеутика субъекта. Социологос, Москва: Прогресс, 1991.*

7. *Dekartas R. Rinkiniai raštai. Vilnius: Mintis, 1978. P. 259–261.*

8. Ten pat. P. 179.

9. *Мамардашвили М. Картезианские размышления. Москва: Прогресс, 1993. С. 43.*

10. *Dekartas R. Rinkiniai raštai. P. 198–199.*

11. *Железная флейта (сто коанов дзэн). Москва: Единство, 1993. С. 5.*